

előző éveket is — csak a szeretet és szolgálat teljességében mindvégig megmaradó feleség ismerheti, s írhatja meg igazán.

„Egy költő életműve — fogalmazta Németh László Ady halálának negyedszázados évfordulóján — azzal, hogy itthagyta, nem kész. Nemzete szellemében kell elkészülnie.” Ady viszonylag már elég nagymértékben beépült a nemzet tudatába, de vajon szorgalmazzuk-e eléggé, hogy a Németh László-művek is a nemzet élő szívét táplálják friss ösztönzésekkel? Vagy holt szputnyikokként keringeni hagyjuk — Németh Lászlóé a kép — a nemzet kihűlt szíve körül? Művei — egy kötet kivételével — már rendre megjelentek, sorozatban — szép lila kötésben ott sorakoznak az igényes olvasók polcain —, de gondolatainak, művészetének közkinccsé tétele, a gondolkodásba való beépítése csak lassan halad. Adyhoz, halála után, hozzáadysodtak a kortársak is, mint Babits Mihály mondta, s tapasztalhatjuk mi is, hogy az utóbbi két évtizedben a magyar gondolkodás is észrevehetően Németh László-sodott; régi érdemes ellenfelei és vitatársai is — Erdei Ferenc, Darvas József, Fábry Zoltán, Jordáky Lajos, Gáll Ernő — sok igazságát elismerték. De az előítéletek is élnek sokakban vele szemben, s nemigen csökken azoknak a száma, akiknek még mindig inkább csak név Németh László; nemcsak a tanulmányíró, a szépíró is. Pedig aligha vitatható, hogy öröksége hasonlatosan emberségnövesztő, mint az Adyé, hogy még utópiáiban is munkál az akaratmozgósító erő. Életműve ma is időszerű; születésének nyolcvanadik esztendejében.

T. BÍRÓ ZOLTÁN

A minőség prófécijája

Mit gondolhatunk mi, mai negyven év körüliek arról a Németh Lászlóról, aki mintegy negyven évvel ezelőtt — felnőttkora miénkkel azonos szakaszában — a minőség társadalmát jövendőli itt, Magyarországon, ahol a történelem már közel száz esztendeje nem építő, hanem romboló kedvét tölti, s olyan tájon, amelyről maga is azt írja: „Maláriás vidéken nem lehet büntetlenül élni: ha nem kapom meg a maláriát, megbetegszem a kinintől.”? Nagy józanságunkban talán mosolyoghatnánk is rajta s minden prófeciákra hajlamos elődön, ha Ady már meg nem láttatta volna velünk a magyar Muszáj Herkules törvényszerűségét, a gyakorlati cselekvés lehetetlensége folytán születő vétók és prófeciák mégiscsak az életből, az életünkből fakadó igazságát. Ha máshonnan nem, a történelemből és az irodalomból meg kellett tanulnunk különbséget tenni a délibábok életidegen, tétován kóválygó hőse és a tengerszint alá szorított közösségek életéből feltörő életkényyszeres hősök, a lét teljességének igényét a pillanat realitásai ellenére hirdető Muszáj Herkulesek között. A távlatteremtés természetes közösségi igénye vívta itt mindig a maga harcát az életre süket álmodozással és a pillanat álomtalan bénultságával egyszerre. Németh László Ady szellemi pátriájából érkezett, vállalni egy hagyományos magyar írói-értelmiségi szerepet: legalább a szellem erejét mozgósítani és a felismeréseket szétkiáltani ott, ahol a közvetlen cselekvésre mozgósítani már nem lehet, mert a történelem szorította le nemcsak a mozdulni akaró végtagokat, de a sziveket is. Németh László nem lett, nem lehetett — ahogyan akarta — a szellemi

élet organizátora egy olyan országban, ahol éppen erre lett volna a legnagyobb szükség. Mert írók-költők mindig akadtak itt a fontos ügyek képviselőjére, de nagy tehetségű szervezők egyre kevésbé. A szellemi élet organizátorának szerepe helyett maga ácsolt kénytelen szellemi őrtornyot magának, amely aztán egy életen át fogva is tartotta őt. A szellemi „strázsa”, az Ady Endre-i „őrzők” szerepe nyílt meg így előtte, kevés haszonnal, ha a kézzelfogható gyakorlati eredmények felől nézzük, de minden bizonytalansággal sokkal nagyobb szellemi hatással, mint ahogy azt maga Németh László is sejthette. A mércét, amellyel e teljesítményt akarjuk mérni, a hasznosság-elv helyett az igazságelvnek, a pillanat realitásigénye helyett a történelmi léptékű realitásigénynek kell szolgálnia itt. Mert életünket a mindenkorai realitások szabályozzák, de előre, a jövő felé az igényeink sodorják.

Németh László a maga építette szellemi őrtornyából rálátott az országra, de az ország nyakára kerített határovezetten túl ráláthatott innen az elszakított magyarság sorsára is, bepillantott a szomszéd telkekre, a környező népek életébe, s tekintetével végig pásztázhatott Európán, megpillanthatta a forradalom után még viszonylag frissen párhuzamos orosz földet, Tolsztoj földjét, Ortega, Spengler, Dilthey, Proust világát, s ebben a tágasabb környezetben kísérhette meg elhelyezni a maga kicsi országát. Ám, aki hosszal állja a strázsát, annak előbb-utóbb szükségképpen felkél a láthatár szélén valami, ami több és más, mint az éppen elérhető és megmustrálható. Németh László számára ez a valami egy utópia: a „minőségársadalom” utópiája. Maga az író azonban így fogalmaz: „Tanúság: ez volt a gesztus, Minőség forradalma: ez volt a tett.” De mondhatjuk-e egy utópiáról, hogy az tett? És mennyiben az, ha az egyáltalán? Annyiban feltétlen, amennyiben önmagában értelmes, világos gondolatrendszer a kiszolgáltatottság érzése ellen, az emésztő sárban topogással szemben; amennyiben megtermékenyíthet más szellemeket és mindennapibb igényeket, és segít összefogni egy nemzet törekvéseit, jobb irányt mutatni az elégedetlenségnek; maga után húzni a könnyen megfeneklő közgondolkodást. Végül: tett, a szó közvetlen politikai értelmében akkor, amikor kimondják, ha határozott tagadás a történelem sötét erőivel szemben és igenlés a humanizmus mellett. Egy utópikus elgondolás így lehet tett akkor is, ha tudjuk: e tettet éppen tehetetlenségünk tudata hívta életre. Németh László így formált tettet a maga tehetetlenségéből, mint laboratóriumot a gályapadból.

AZ EURÓPAI MINŐSÉG ESÉLYE

„A munkanélkülieket számon tartják, de ki törődik a munkásokkal?” Ezzel a minőség valamikori forradalmi kiáltványához illő kérdéssel indítja Németh László a „Minőség forradalma” címen összefogott, s Püski Sándor által kiadott több kötetes tanulmánygyűjteményt. Azt kérdezi tehát: mi lesz az emberrel, akinek egyre inkább az alkotás öröme nélkül kell termelnie, akinek be kell állnia az elidegenedett tömegtermelés mechanizmusába anélkül, hogy akár egy pillanatilag is a környező világ értelmes alakítójának, a kultúra részének érezhetné magát, s akinek kettészakítják életét: mindennapi robotra és mindennapi szabadidős tehetetlenségre. A kérdés a XIX. század felől jön, de a XX. századnak szól. Mielőtt azonban Németh László eljut idáig, a minőség kérdését, a görögöktől indulva, művelődéstörténeti-filozófiai tanulmányok sorával közelíti meg. Tág horizonton pásztáz, hogy megállapodjék májd Európa közepén, Magyarországon, s a fénycsóvát ideirányítva, saját nyomorúságaink számbavételéből fejtsse ki minőségideáját.

Ahogy később a magyarban a görög minőséget, úgy előbb a görögben a magyart keresi: „Vannak népek, amelyek gyorsan burjánznak — terjedelemben; a görög gyorsan burjánzik változatban...” A minőség változatainak a burjánzása a kis népek lehetősége, szemben a nagy hódító népek terjedelemburjánzásával. Ha a Németh László-i gondolkodási rendszerben „A görögök: a minőség születése”, akkor

a kis európai népek a minőség jövője. A görögökben a minőség, a kultúra szintézisét látja, ahol a nagyszerű változatok nagyszerű csúcsokat emeltek, és ahol az elért szint állandósulhatott, általánosabb érvényű lehetett egyén és közösség harmóniájában. Európában ez a kollektív képesség később elveszett. Aristophanes-tanulmányában írja Németh László: „A kultúra egyenletes magas szintet jelent, a zsenialitás pillanatnyi képességet, egy még magasabb szint elérésére; a kultúra lassan fejlődik, a zsenialitás nagyokat ugrik, anélkül, hogy új szintjét tartani tudná.” Ebből pedig az következik, hogy Európában ez a görög „egész” törött el: kultúra és zsenialitás nem alkot többé egységet a népek életében. Ha a francia például „kultúrnép”, akkor a magyar a „zsenialitás népe” lehet, de nem lehet kultúrnép, mert a történelme során korábban elért magas szinteket sohasem tudta megtartani. A francia és a magyar történelem igen sok vonatkozásban különbözik — s ebben a francia szerencsésebb, a magyar nyomorúságosabb — de abban azonosak, mint Európa minden népei, hogy a görög teljességet, a görög minőséget történelmük során nem érthették el. Ha valahol még felfedezni véli Németh László ezt a teljességet, az már nem valamely közösség, hanem egy-egy személyiség, egy VII. Gergely, a minőség embere, akinek még tévedései is emberi minősége következetességét hordozzák. Ez az élet azonban már csak mint tragikus lét jelenhet meg előttünk, mint a magasabb rendű magatartás tragikumuma. A minőség embere lép itt elénk, aki attól a minőség embere, hogy társai fölé, magasan az átlag fölé tud emelkedni, de személyiségében a közösség sorsa összegződik, és aki attól tragikus jellem, hogy e minőségben következetes, s Európa ezt a teljességet már nem tudja viselni. Németh László elutasítja Spengler „tragikus köpönyegét” s vele a köpönyeg mögül Európára leső porosz elitizmust és agressziót. Azt azonban látja, hogy az európai fejlődés széttöredezett vonalában az emberi minőség egyre inkább csak egyesekben tud kibomlani, az egyes személyiségek társtalan fejlődése viszont a tragikus sors kifejlésével jár együtt.

Az emberi minőség, s vele a személyiség helyzete, lehetőségei Európában koronként más-más képet mutatnak. Németh László történelemszemléletében nincs egyenes vonalú fejlődés, és nincs egyenes vonalú züllés: a „történelmi táj” hol ilyen, hol olyan képet nyújt. A történelem lapjain tallózva, felüti a XVIII. századot, s így kiált fel: „A történész, aki a mértéktartás és a jóakarát határtalan erejében hitt, kezdi megérteni, mit jelent az, ha Shakespeare-nél a béke »megrohad.«” Németh László szeme előtt az „Aranykor” békéje rohad, s a mindenkori „boldog békeidők” békebeli jóllakottsága. Az „elplanírozott” történelmi táj átmeneti nyugalma ez, amely fölött egy kiöltözöködött elit ülve is széttekinthet, miután legyalulta a dombokat, bokorra metszette a jegenyeket, felosztotta saját körében a telkeket, s megemelte az ólak, istállók szintjét, hogy a talajvíz el ne érje őket. Am az Aranykor derűs jóakarata és racionalizmusa, az arányos élet kellemessége mind jők és kívánatosak valamennyiünknek, csakhogy amíg nincs tényleges kiegyenlítődé, amíg jóakaratumban elplanírozzuk a gondolkodást is, amíg a sokaság nélkül, s az egyéni képességek elcsitításával akarunk békét teremteni, addig az csak átmeneti lehet; addig az igényesebbek és érzékenyebbek azt kell érezzék, hogy a „béke megrohad” körülöttük, mert nem mindenkié, s mert az árát nem egyformán fizetik meg a népek, az emberek. Az Aranykor kimért nyugalma a kirekesztett és életmegnyilvánulásaikban korlátozott emberek közönye teszi átmenetivé, s ez a közöny hozza majd lassan felszínre a kor megoldatlan kérdéseinek sorát, ez kérdőjelezi meg először azt a túlérett nyárvégi derűt, amely felett egy mindenek ellenére magasra nőtt fa csúcán ott fészkelődik már a francia forradalom, hogy megteremtse „az állampolgárt” Európában. Németh László itt, a XVIII. század értékelésében tapintja ki a legpontosabban elit és tömeg, minőség és közösség ellentmondását: „Az aranykor mégis csak egy kiterjedt »jótársaság« tündöklése volt a közömbös tömeg fölött, amelybe, mint földesúri jóakarát leszivárgott valami ebből a fényből...” Egy művelt elit — mondja Németh László — ha mégoly művelt is, a nép fölött lebegeve legfeljebb elkülönült jótársaság lehet, s csak közönyt ébreszthet maga iránt, ez a

közöny pedig a legjobb társaságnak is kiadhatja az útját, mert bénítová válik, mert a társadalom nem élheti ki természetes mozgásigényét, s mert ez csak ideig-óráig közöny, azután: indulat. Ennek ellenére, a maga javaslataiban Németh László is gyakran használja az elit fogalmát, s a Minőség forradalmát olvasva olykor felmerül az emberben a kétely: nem egy finnyás értelmiségi beszél-e itt, szándéka szerint a sokaság, a paraszt és a munkás érdekében, de végső soron mégis csak a művelt értelmiség szokásos ábrándjainak búvkörében? Csakhogy Németh László — bár maga is elitről beszél — nem az elitizmus szokványos ideáit ismételteti, s nem a lényegi kérdések megkerülése a célja, hanem egy optimális megoldás igénye készfeti írásra; tisztában van azzal, hogy minőségforradalmat hirdetni csak a teljes közönségre tekintve érdemes. Ezt jelzi világosan már a XVIII. század éles kritikája is. Minden minőségfilozófiának, minden minőségigénynek szembe kell néznie minőség és mennyiség, elit és tömeg, egyén és közösség dilemmájával, amely a modern társadalmakban már minden szerveződés és minden elképzelt társadalmi modell alapvető kérdése. Németh László két szélső alternatívával szemben akar ajánlani egy harmadikat: az uniformizáló és értékromboló tömegdemagógia és a kevesek számára külön társadalmat szervező, a közösség egészétől elzárkózó arisztokratizmus helyett olyan minőségforradalmat jósol, amely minden ember felszabadítását célozza, s olyan elitet, amely nem diplomája, hanem képességei és igényei szerint elit, s így húzó erő lehet egy tágabb közösségben a „minőség társadalmá” felé.

De miért ez a lázas útkeresés? Okait tudjuk jól: a XIX. század kapitalizmusának emberi csődje, s a marxizmus megjelenése, a XX. századi kapitalizmus és liberalizmus válsága, a szovjet szocializmus létrejötte, s végül egy közeli világégés első jelei sarkantyúzzák a gondolkodást egész Európában. Németh László a maga szerepvállalása és küldetéstudata jegyében tájékozódik tehát, és alternatívákat keres a magyarság, Európa számára. Spenglert, „mint európai és mint magyar” utasítja el, mégpedig arisztokratikus tömeggyűlöletét és a náciizmushoz való közelítését, porosz prófétaágát egyszerre; Maritain kapcsán az egyházat, s a dogmákat távolítja el magától, hogy aztán kihirdethesse az „egyház nélküli vallás” teóriáját, szemben a megmerevedett intézményekkel; könyv és egyház ember nélküli szövetségét marasztalja el, a minőség embereinek szövetségéért. Németh László nem marxista, de természetesen tájékozódik a marxizmusban is, s ha a maga számára nem is tartja eligazító ideológiának, Marx gondolkodói teljesítményét becsüli. A „marxizmus dogmatikusai” azonban nemcsak vitára készítetik őt, de el is riasztják a marxizmustól. Európa válsága, az európai gondolkodás zűrzavara, a rohamos fasizálódás közepette azonban, minden közeli fenyegetés és a szovjetellenes propaganda dacára — akárcsak Illyés vagy Veres Péter — komoly figyelemmel néz Oroszország felé. Ugyan hányan merték leírni és kiadni a Szovjetunió kapcsán azokban az időkben az efféle sorokat: „Egy forradalom természeti tünemény; az embereket a legtervsezerübb izgatás sem lázítathja fel, ha a természet fel nem lázította és sorsuk szabadjára nem engedte előbb.” És ki látta, de főleg, ki mutatta, a kevés kommunistától eltekintve, olyan tisztának és igaznak Lenint, mint a Minőség forradalmát író Németh László: „Lenin, azt hiszem, nagy politikus volt. Úgy emlegetik, mint Marx mellett a szocializmus másik nagy tanítóját, a marxizmus továbbfejlesztőjét az imperializmus és forradalmak korában. Én inkább politikusnak látom őt, mint tanítónak, aki azért vezethette győzelemre az orosz forradalmat, mert a használt elmélet s Oroszország forradalmi valósága benne magában is együtt volt, a marxizmust elfogadta, mint alkalmas eszközt, de az esze alatt az orosz valóság ült s feszengett, úgy, hogy a tételen nála mindig átsugárzik egy idegében hordott helyzet s a valóság ellen forduló tétel sosem egész idegen attól a valóságtól, melyhez szól. Lenin orosz volt; a cárizmust akarta megdönteni, a cár szolgáit elsöpörni, az orosz milliókat emberi élethez juttatni.” Mért nem lehetett hát mégsem ez, az egy országban már megvalósult szocializmus reális alternatíva Németh László szemében, s követhető minta, egy utópisztikus gondolatrendszer felépítése helyetti? A tanulmány, amelyből idéztem a „Sztálin: Les questions du léninisme” címet viseli. Németh

Lászlónak a harmincas és negyvenes évek során már nem Leninnel, hanem Sztálinnal, a sztálinizmus politikájával kellett szembesülnie, már amennyire szembesülhetett egyáltalán a nem túlságosan gazdag források alapján. Így pontosan olyan tényekkel találta magát szemben, amelyekről féltette Európát és féltette a magyarságot: uniformizálás, állami bürokrácia, személyi diktatúra, hatalmi önkény, dogmatizmus. Lenin és az általa vezetett szocialista forradalom — Németh László kifejezésével — „hipnotizálhatta” volna Európát, Sztálin elriasztotta. Németh László a polgári gondolkodók többségénél nagyobb jóindulattal, s hittel nézett kelet felé, de végső soron ugyancsak tartózkodással és idegességgel. Más, megvalósult vagy közelesem megvalósulható, tehát a szó mindennapi értelmében vett reális alternatíva pedig nem létezett akkor egy új, nem kapitalista társadalmi rend, a humanitás, a kultúra, a minőség jegyében gondolkodó író számára. Maradt tehát a pillanat realitásaival szemben az elképzelt történelmi távlat realitása, azaz a kísérlet annak gondolati megközelítésére. A minőség gondolat Németh Lászlója nem volt realista a mindennapi adottságokba beleszoruló realizmusával, de nem volt idealista sem a valóság törvényeitől elforduló idealizmusával. Az „elosztás forradalmát” nem tartja elégségesnek, de nem tartja nélkülözhetőnek sem. A tömegek forradalmának és a minőség forradalmának gondolati ellentmondását az „Orvostörténet és szellemtudomány” soraiban így látja feloldhatónak: „Európa egész válsága: hogy a magasabbrendű, művészből, arisztokratikusabb munkáért való küzdelem: a »minőség forradalma« és a tömegek gazdasági boldogulásáért és kulturális emelkedéséért folyó küzdelem: a »tömegek forradalma« egymás ellen nem játszható ki és ha érnek, csak együtt érnek valamit.” Ez a teljes értékű válasza Ortega pesszimizmusára is: nem a tömegek, nem az „átlagember” forradalmától kell félni Európát, s nem is a szovjet forradalomtól, hanem attól, ha az „elosztás” forradalmát a „szellem” forradalmával, a mindennapi igényeket a távlatosabb gondolkodással, az egyéniséget a községgel nem sikerül itt összekapcsolni. Minőségutópiáját pedig így védi meg a Spenglerrel folytatott egyoldalú párbeszédében: „Handabandázni a történelem ellen: nevetséges; handabandázni a történelemmel együtt még nevetségesebb.” Itt a kulcsa a Németh László-i magatartásnak.

MAGYAR „MINŐSÉGEKV” ÉS KÖZÉP-EURÓPA

Az európai glóbusz áttekintésétől és a filozofikus megközelítéstől halad Németh László a magyar viszonyok szemrevételeig és egyre inkább a jelen konkrét kérdéseinek vizsgálatáig. Egy lehetséges és nagyon is hiányzó magyar művelődéstörténet vázlata bontakozik előttünk, amikor Bethlen Miklóstól Ady Endréig, vagy a kortársak, Illyés, Tamási Áron, Veres Péter írásai által egy-egy nagy személyiség művében, sorsában, alkotásában a magyar történelem, a magyar sors, a magyar alkotó jellemzőit igyekszik feltárni. Hiányos művelődéstörténet lenne még ez így, de a nagy összefüggések tárgyalásában, a lényeglátásban ott a teljesség lehetősége. Németh László azonban itt sem egy precíz művelődéstörténeti körkép felrajzolására törekszik, hanem elsősorban a magyar minőség vizsgálatára, működésére kíváncsi a magyar történelem sorsfordító helyzeteiben, s a „magyar minőségelv” kiugratására a történelemből, a legújabb kori magyarság érdekében.

Bethlen Miklós és az erdélyi fejedelemség másfél százada arra ad alkalmat. Németh Lászlónak, hogy bemutassa, mit jelent az, ha súlyos történelmi pillanatokban individuális és kollektív egyéniség teljes egységben van, ha a nemzet egységesen tudja összpontosítani erejét, képességeit egyetlen célra, s nem az egyéniségek föloldásával, nem elplanirozással, hanem a kollektívum egyénisséggé formálásával: „Ez a kis ország két világhatalom közt fuldokló életével, maga is egy vergődő, tragikus egyéniség, s az országon belül minden erdélyi egy parányi Erdély, az éberségnek, a félelemnek és elszánásnak ugyanabban a százirányú tréningjében.” Az évszázados

tréning azonban az újabb századok során az erő véres fogyatkozását mutatja. Pedig minden gazdasági rendszer, minden politikai létforma végül is azon méretik, hogy a nép életképesebbé, a nemzet tudatosabbá, erősebbé válik-e általa, veszélyhelyzetekben megfelelően tud-e viselkedni, s milyen erőkézsletet tud felhalmozni közösségben és egyéneken. Ez az erőkézslet a magyar történelmet vizsgáló Németh László szeme előtt morzsolódik el. Csokonai és Berzsenyi már csak fuldoklik a korban, jellemük és a „történelmi táj” jelleme már homlokegyenest különbözők, közösség és egyéniség nem talál egymásra, s Csokonainak már azt kell újra felfedeznie „hogy lehet nemesen vegetálni”. Aztán szeme elé tárul még a nagy magyar történelmi dráma nagyszerű csúcspontja, történelmünk valószínűleg legszebb, legemberibb, de egészen biztosan legteljesebb kora: a reformkor. E jelenetben irodalom és közelet, gazdaság és politika, ész és indulat, tervezés és cselekvés teljes egységben van együtt. A sokirányú tehetségek és a különböző magatartások ugyanabból az okból pendülnek, s ugyanarra a célra zengetik szólamaikat. S a szereplők micsoda vonulása, a tehetségek hányféle változata! A költő mellett ott a szervező, a gondolkodó a politikus vagy éppen együtt egy-egy személyiségben; nemcsak Vörösmarty, Petőfi, Arany jelzik a kort, hanem Kossuth és Széchenyi, Wesselényi és Deák. Mintha most lobbant volna utolsó a magyar vezetőrétegek „zsenialitása”, mintha most áradt volna ki utolszor a magyar politikai gondolkodás legnemesebb folyama ilyen teljességgel.

Ezután a sokat ígérő, termékenyítő áradás után jön az országos kiszáradás; a Németh László által is jelszónak elfogadott Petőfi után jön a megöregedett és ifjú karrierlovagoktól körülzárt Arany János és a már „jogaiból kitudott ember; tisztesség és érték legitimistája”, Vajda János, mindhiába perelve, s dörömbölve konokul „a boldogság zárt kapuin”. Elérkezett a kor, amelyet így látott Németh László, Tolnai Lajosról szólva: „A hanyatló nemzeti élet és a fellendülő kapitalizmus hullámvölgyén, hullámhegyén táncol a lélek; a kor első erénye: az árulás, a második a spekuláció.” A Bach-huszárok, a kiegyezéssel urak, a falni akaró parvenük világa ez, a felemás módon gyarapodó, az Európához megkésve civilizálódó, de lényege szerint „tökéletesen” romló-bomló magyar élet. Ismét egy kor, amelyre ha felülről ránézünk, tulajdon ámuló szemekkel láthatjuk, amint „a béke megrohad”, hogy aztán megoldatlan ügyeink elől hangos nótaszóval behátráljunk történelmünk végtelen csapdájába, az első világháborúba. A pusztulás előtti csendben a Kalota folyón átkelő pompás magyarok költője, Ady Endre már hiába veti fel sötét, figyelmeztető tekintetét, a magyarság nem tud bekapaszkodni ebbe a tekintetbe. Pedig „Akit üldöznek benne: a magyarság, aki felhorkan benne: a magyarság” — írja Németh László, s ez a magyarság egy új magyar minőséget, s a minőség magyarját jelentené, az élet teljességigényét, s a nagy kézfogást, nép és egyéniség, nemzet és nemzetiség között, egy kicsinyes korban, amelyben „Erőnknek nincs célja, s céljaink mögött nincs erő. A jobbak szándéka és a nép mocorgása nem találkoznak egymással.” Nép és népet vezérlő gondolat találkozója elmaradt, s ez megnyugtathatta kisszerűségében az ország fölött tehetetlenül toporgó kisszerű hatalmi elitet, de huszadik századi történelmünket katasztrófába sodorta.

A magyar minőség gyors romlását látja Németh László. Egyedül Tamási Áron hegyeiktől körülzárt székelységében fedezi fel, hogy őrzi még a maga évszázadokon át érlelt, „tréningezettett” minőségét, elsősorban Ábel eszjárásában, humanista világlátásában, kedélyében és gesztusaiban, az élet teljességére csiszolt nyelvében. A magyarság egésze azonban, Németh László szerint, nem képes már azonosulni önmaga minőségével, nem képes számot vetni történelmi helyzetével. De mit jelent hát „a magyar minőségelv” Németh László-i gondolata? Elsősorban a sajátosság méltóságának és változatainak a kiteljesedését. Túl ezen, jelenti az elherdált kultúra visszavételét, s egy új kulturális minőség ráépítését, a rég elvesztett tájékozódási készség újrateremtését; az alkalmazkodó és teremtőképeség öntudatát; az általános emberi minőség, a humánus magyar alkatra formált, közép-európai változatát. Jelenti végül egy magyar hivatástudat kimunkálásának igényét, amely aztán erjesztő

erő lehet Közép-Európában, hogy létrehozza e térségben a kis népek együttélésének, s egyéni életváltozatainak új lehetőségét. Ettől reméli Németh László, hogy megszülethessen itt, kelet és nyugat között egyéniség és közösség, szociális látásmód és minőségigény harmóniája, a különbözőség joga, s az egészet gyarapító minősége. A „minőség forradalmának” lényege tehát éppen ez lenne: az egyenlőség elve és a minőség elve összefonódása a nemzetben belül, s a népek közötti viszonyokban egyaránt. Ez lehetne a mi nagy kísérletünk, s Közép-Európa kiváló laboratórium lenne erre a kísérletre.

A megvalósításhoz azonban a magyarságnak szervezőkre volna szüksége és egy új, szervezett osztályra, amely a folyamatot nemcsak álmodni képes, hanem mozgatni is. Németh László az Arany János-tanulmány indításában pendíti meg leg-szerűlehetőbben ezt az igényt: „Ép mi magyarok vagyunk példa rá, hogy egy nép erényei önmagukban nem biztosítják történelmi sikerét. A legjobb képesség is elátkozott kincs, amíg ébresztőjét meg nem találja. A nép fölé, a képességek osztálya fölé kell egy másik osztály, az akaraté, mely a képességet szervezi s az erények számára történelmi szerepet teremt. A népre hangolt nemesség nélkül nincs a néphez méltó történelem.” Ez a nemesség a minőség nemessége lenne. A hamu alatt ott melegít még a parázs, a paraszti rokonságba átszivárgott vagy eredetileg benne levő és századok során átmentett nemesség. S készülődik már az új nemesség is a munkásmozgalomban, a szakszervezetekben. Innen talán Szabó Ervin és Kassák szellemén át, „a szocializmuson át új normákat kap a kormánytalan világ, alulról jött normákat, akik a szükséges és hasznos néprétegek számára alakítanak államot” — mondja Németh László a Marxizmus és szocializmus című írásában, s ezt az államot szeretné a minőségtársadalom államának látni, ezt a szocializmust a minőség szocializmusának, s ezt a parasztokból, munkásokból megújuló magyarságot a minőség magyarságának. Ezt az utat látja járhatónak a közép-európai magyar hivatás felé. Belül, az országban kell rendet, majd minőségtársadalmat teremteni ahhoz, hogy vonzóvá lehessen a „magyar elv” a közép-európai kis népek előtt; magunknak kell új minőséget nyújtanunk ahhoz, hogy szerepet kapjunk Európában egy új „centripetális” erő támasztékaiként, Duna-Európa népeinek középpontjában. Mindenekelőtt belül kell építkezni azért is, mert „a nemzetnek »formában« kell lennie, hogy az együttesbe beilleszkedhessék, s csak az együttesben lehet reménye, hogy összeszedett ereje hatásos is lesz”.

Milyen elképesztő álmok ezek, kicsoda valóságtól elrugaszkodott ábrándok! — kiálthat fel Németh László mai olvasója. Hogy álom volt, az persze igaz, de hogy mennyire a történelmi pillanattal való felnőtt szembenézésből szőtt álom, azt azonnal megérti, ha a „Magyarok Romániában” sorait elolvassa: „A magyarság nemcsak hogy példaképpé nem tudott lenni, ami közép-európai múltja után számára az egyetlen modus vivendi, hanem mélyebbre süllyedt, mint történelme során bármikor.” Ha korábban úgy éreztük volna, hogy Németh László a fellegekben jár, most azt érezhetnénk, hogy hirtelen az önmarcangoló pesszimizmusig zuhant. S valóban, a kőrösfői istentiszteletről frott megrendítő szavaiban már-már a nemzethalál szükségyszerűségének gondolatáig jut el: „Mintha mélyen-mélyen, az idő színe alatt ülnék ebben a virágmintás teremben egy elsüllyedt néppel; a papi szó már csak igen magasból, valami tölcserén át ér le ide s az emberek nem vetik föl rá a szemük. Lopva társaimra nézek: lenyűgözve ülnek ebben a tatár Genfben. Magyarság, halál és protestantizmus, én is úgy érzem, egyet jelentenek ma itt.” Útja során Németh László láthatta az éledő, a dinamizmussal, életerővel telj románságot, a rohamosan épülő Bukarestet, Gusti professzor nagyszerű mozgalmát, a román ifjúság friss áldozatkészségét. Kalotaszegen meggyőződéssel állapíthatta meg azt is: „a fajok harca népi fokon nem olyan ocsmány, mint feljebb, ahol a polgári nacionalizmus szervezi meg”, s okkal érezkelhette a „tejtestvériség” mélyen gyökerező tényeit. De éreznie kellett mindenütt a vasgárda jelenlétét is, s a „húsevő növény” dinamikus falánkságát, az erővel megtámogatott gyanakvást, a katlanokba szorított magyar minőséget, s bár láthatta még a mindezek dacára derűsen bizakodó Maros-

vásárhelyt, de látnia kellett mellette a tönkretett Kolozsvárt, „a tehetetlenség kollégiumát”, látnia a pusztuló hazát, a romló magyarságot. Ráadásul ott, a satuszorítás alatt élők világában is meg kellett tapasztalnia a magyar széthúzás klasszikus megnyilvánulásait. Íme, egy kirándulása Kalotaszegre, barátokkal, ismerősökkel: „Két autón mentünk: egyikén Dezső a katolikusokkal, a másikon én a kálvinistákkal. Szerencsére hol az egyik, hol a másik autó romlott el s így a felekezetek időnként össze-összekényszerültek. Eldugult a kipuffogójuk.” Az irónia tragikusan találó, de azért kesernyésen bizakodó is: csak eldugul egyszer úgy az a kipufogó, hogy komolyan összekényszerül ez a nép is, s nem katolikusok és kálvinisták, alföldiek és dunántúliak, „sznobok és parasztok”, népiek és urbánusok képtelen acsarkodásával, hanem célszerű érdekegyeztetéssel gyürközik neki, hogy megtolja az elakadt kocsikat.

Nem egy életpiros optimista és egy gyászfekete pesszimista urna állt tehát Németh László előtt, hogy szavazólapját egyikbe bedobja, hanem egy valóságos szavazóurnának nélküli táj, ahol csak a „kétszerkettő fölötti remény” kaphatja ki a szavazócédulát a tanácstalanul álló ember kezéből, s röpítheti a magasba. Kitérítve az egész évszázadosan zavarodott és nyomorúságos magyar élet, s benne a Gömbös-féle politikusok „nagy pipával és kevés dohánnyal”, szorongással és nagyhangúsággal, széthúzással és irredentával. Ahelyett, hogy a szomszéd népek megismerésére, a kézfogas lehetőségének előkészítésére, a kisebbségek tudatos támogatására törekednénk — mondja Németh László — egész politikai handabandázásunk és hazudozásunk nem egyéb, mint önsorsrontás, hiszen tehetetlenkedéseinkkel „mást sem tétünk Erdélyel egy század óta, csak adtuk és adtuk és ma jobban adjuk, mint valaha”. A kiút, a remény — úgy látja Németh László ekkor — innen nézve is csak egy minőségforradalmat előkészítő nagy magyar reform lehet.

LESZ-E MAGYAR REFORM ?

A „Minőség forradalma” kötetének minden sora: útkeresés, pontosabban kiutkeresés abból a történelmi csapdából, amelybe az első világháborúval kerültünk, s amelybe Trianon óta egyre kilátástalanabbul belesodródunk. A XIX. század második felének kénytelen-kelletlen, de mindenképp torz alkujja következtében a XX. századra nem a magyar pénzintézetek, vállalatok, de a magyar nemzet kényszerült csődöt jelenteni a világnak, s mire a Minőség forradalma tanulmányai kötetbe szerveződnek, már egy újabb, s még drasztikusabb nemzeti katasztrófa szele söpör végig a maradék országon. Németh László ennek tudatában keresi oly igyekvően a nemzet lehetséges magatartásmódját, s nem egyszerűen a nemzeti öncélúság, hanem egy nemzeti érdekű, de európai és elsősorban közép-európai célszerűség és humanitás jegyében. Szerepet keres a magyarságnak Közép-Európában, hogy ezzel a szereppel aztán jobb pozíciót nyerjen önmaga és kisebbségei megtartásához, s hogy egy Duna menti államközösségi összefogással teremtsen kisértő bázist a minőség-társadalomnak, a minőségelv uralmának a statisztikai elv uralmával szemben, s a nemzeti függetlenségnek az előretörő német imperializmussal szemben. Ennek csak látszólag mond ellent szinte nyers reálpolitikai megállapítása: „Magyarországnak egy külpolitikája van ma: a belpolitika.” Hiszen Magyarország külső körülményei és belső kondíciói nem tesznek lehetővé egyelőre önálló, konstruktív külpolitikát, az ország gúzsba kötve és legyengülten nem tényező Európában. Ahhoz, hogy a maga szükségletei szerint tényező lehessen, először önmagát kell rendbe tennie, belül kell építkeznie, s így lehet esélye, hogy külpolitikai partner, sőt, „kovásznép” lehessen egy nagyobb szabású közép-európai politikában.

Németh László ebből a gondolatból indulva építi fel a maga radikális reformigényét és a magyar reform tervét. A magyar társadalom alapjaiban fellelhető betegségeket, s egy reform reális belső akadályait veszi sorra először, Szekfű „anti-nómiáit”, hogy aztán ezekre az alapbajokra kíséreljen meg választ adni a reform-

tervvel. Lépésről lépésre halad a termeléstől a „lelkekig”, a munkától a művelődésig, a zsigerektől a szellemig. Gondolkodásának alapja talán inkább forradalmi, mint reformer, minden esetre radikális: a társadalom alapszerkezetének megváltoztatását látja szükségesnek. Célpontja: a nagybirtok és a banktőke; kiindulópontja: a sokat emlegetett magyar „gyökér”, a magyarság egyharmadának munkanélkülisége, s a vele szemben terpeszkedő 1600 nagybirtok. A korabeli telepítő mozgalmat nem tartja elégségesnek még az egykekérdés megoldására sem, nemhogy egy gyökeres átalakításra. Nincs többé felfedezhető Amerika — mondja, tehát: „az a világrész, amelyet a huszadik századnak a tömegtermelés által utcára lökött tömegeinek kell felfedezniük, csak a minőség-termelés lehet”. Ennek a minőségtermelésnek az alapját viszont csak úgy lehet megvetni, ha szerzte az országban, s főleg a nagybirtokok helyén telepeket és kerteket hoznak létre, s ezek gazdái a szövetkezetek lesznek, a munka és a csere mozgatói pedig a vállalkozók. A mozgatóerő tehát a vállalkozói tehetség, a vállalkozókedv, az egyéni érdekelttség felől jön, s hogy az ne fordulhasson a közösség ellen, arra biztosíték a szövetkezés, a társulás. Az állam a gazdaságservezésben csak ott kapna kizárólagosságot, ahol az természetes közösségi érdek, ahol jelenléte optimálisan hatékony (bányák, bankok stb.). A termelési-vállalkozói modell képszerűen egy nyári tapasztalásban bontakozik ki előtte vállalkozó és béres nyilvánvaló minőségi különbségében. A tokaji szőlőművelők, mint vállalkozók munkája és a béresek, mint „állami alkalmazottak” munkája plasztikusan igazolja a vállalkozói modell előnyét, racionalitását és humanitását. Az előbbieket szakértelemmel és szorgalommal kiváló munkát végeznek, mert érdekeltek, mert otthon vannak a munkában, az utóbbiak ellazsálják a időt, s ellopják szeme láttára amit lehet, mert nem érdekeltek, s mert helyzetükben nem is válhatnak azzá. Olyan rendszert képzel el Németh László, amely nem a közbeiktatott közvetítő kereskedelemnek, de nem is az állami hivatalnokság burjánzásának, hanem a vállalkozónak kedvez: „állami tisztviselők főztét megeszem a népkonyhán, de amíg pénzem van azt akarom, hogy a szakács fizetése a gyomrom helyeslésétől függjön”. Minőség-hierarchiát kell tehát létrehozni, amely a foglalkozásokat egymás mellé és nem egymás fölé rendeli, s ahol a minőségverseny a foglalkozásokon belül dől el. Elképzelt társadalmának rendjét a mellérendelő viszonyok és a vállalkozói kibontakozás együtt adják.

A társadalmi önépítkezés alapja itt az alulról való építkezés, amelynek eredményeképp „több lesz a bíró, kevesebb a jegyző”, ahol az egyén „kifelé a rendszer része, de benn a maga udvarán a maga ura”. Ez által válhatna a görnyedő népből kiegyenesedett, egyenes gerincű nép, a lapuló országból vállalkozó ország. „A kertek felemelnék a földművest, a minőségmunka az ipart”, s az egész gazdasági reformhoz a keretet a „tájhazákra” és kisközösségekre építő tervgazdaság adná. Elképzelését Németh László az uniformizáló tömegtermelés alól felszabadított munkára és az állami bürokráciától megszabadított munkásra építi. Rendszerének, a kapitalista kiiktatásával és az állami centralizmus korlátozásával, a magyar élet új minőségét kell kialakítania, s megteremteni a magyar állampolgár önállóságát, mint a minőségelv egyénekre osztott képviselését. Ehhez a tervhez kellene új osztályt, új nemesiséget szervezni, a minőség elitjét, a magyar reformmozgalom elitjét. A szervezők azonban már egy évszázada hiányoznak a magyar közéletből. Németh László ezt a hiányt ismeri, s így azt is tudja, hogy reformtervének legalábbis pillanatnyi irreálisát — túl a külső körülményeken — ez a hiány adja. Ő maga azonban nem politikus, nem szervező, tehát egyebet nem tehet, minthogy a megrajzolt jövőkép érdekében muszájprofétaként lép fel.

Lehetséges szerepéhez természetesen nem a csillagjósok révületével, hanem a realisták megismerő igényével igyekszik tételesen sorra venni a magyar „antinómiákat”, s miközben megoldásuk gyanánt felvázolja a maga utópiatervét, az erőviszonyok realizmusa helyett a humanizmus realizmusával igyekszik válaszolni éppen a legkényesebb kérdésekre. Tudja, hogy egy esetleges reformnak komoly belső ellenzői vannak, s ezek az erők eleve megkérdőjelezzik egyelőre a reformterv sikerét. A reform legnagyobb ellenzőkét a földbirtokos úri osztályban, a zsidó finánciókban és a

konzervatív, megmerevedett egyházi szervezetben látja. Rá is kényszerül — első-sorban Hatvany és Ignótus durva támadása következtében — de fontosnak is tartja, hogy az úgynevezett zsidókérdésben immár letegye a maga voksát, mert érzi, hogy ez nemcsak egyike társadalmi kérdéseinknek, hanem percek múlva a magyarság magatartásának egyik fontos kristályosodási pontja lesz. Igyekszik megelőzni az antihumánus és a nemzet érdekei ellen való válaszokat, s a magyarság magatartásának ez ügyben is irányt szabni. Az antiszemita válaszokkal szemben először is ezt mondja: ne azonosítsuk a viszonylag szűk körű agresszív, a többség feletti hatalmi helyzetét militáns módon és faji alapon biztosítani akaró zsidó kapitalista réteget magával a zsidósággal. A többség tegye lehetővé a kisebbségnek, hogy az szabadon válassza meg az együttélés és együttműködés jellegét és módját. Nézete szerint a zsidóság számára lehetővé kell tenni a teljes beolvadást, a széles körű jogokkal meghatározott kisebbségi elkülönülés lehetőségét azoknak, akik közülük ezt akarják, s a kivándorlás lehetőségét is a kivándorolni akaróknak. A többség egyetlen humánus és bölcs magatartása, ha a hozzá közeledők előtt megnyit minden pályát a nemzeti élet területén. Németh László azonban továbblép a praktikum ésszerűségén, s azt ajánlja: aki le tud mondani a magyarsággal szembeni agresszív sérelmi politikáról, az előtt ne csak a pályákat nyissuk meg, de meg kell nyitni előttük „a szívünket is”. „Magyarországon a fajtisztaság német ideáljának nincs helye. A magyarságot sorsa és helyzete más népekre utalja. Vagy megtanul összefogójuk lenni, vagy elpusztul.” Érvényesüljön tehát ki-ki a maga képességei szerint a maga helyén, s a minőségelvnek elsősorban a magunk kiválóságában kell realizálódni, s kizárólag ez a „kiválóság” lehet tisztos ellenszere a kisajátítás-kirekesztés technikáját alkalmazó vezérkedőknek, bármely oldalon.

Lényegében ugyanez a gondolkodásmód jellemzi Németh Lászlót az elszakított magyarság dolgában is. A Duna-gondolat, a „tejtestvériség” jelszava a magyar nemzeti érdekek ésszerűségének és az európai humanizmusnak az egybeszővéséből jön létre. A puffanó jelszavak, az időtlen kardcsörtetés helyett gyors és konkrét segítséget kell adnunk a határainkon túl, kisebbségi helyzetben élő magyaroknak — mondja Németh László. Intézetet és folyóiratot követel az elszakított magyarság ügyeinek, helyzetének tényleges megismerésére és gyakorlati támogatására, intézetet és folyóiratot legalább, amely szolgáljon egyúttal a szomszéd népek alapos megismerésére is és szolgálja a velük való perspektivikus együttműködésünk ügyét. Nagyhatalmak melletti lecsatlakozások helyett — mondja Szekfünek, s mindenki másnak, aki talán olvassa kétségbeesett figyelmeztetéseit —, ostoba és üres erőfitogtatás helyett határozott és gyors gyakorlati lépésekre van szükség, a magyar nemzeti nagyságról szőtt lázalmok helyett koncepcióra és megértésre és tényleges eredményből fakadó vonzerőre. Mennyivel másképp alakulhatott volna helyzetünk, ha „Európa nem restaurációs követelések, hanem a lelkek békéjét szolgáló tervek kapcsán ismeri meg a magyar nevet” — írja Németh László, mintegy saját közép-európai elképzelése külpolitikai igazolásául. Európa általában persze fűtyült a lelkek békéjére, mint már annyiszor, amikor a pillanat gőzei zárták el a távlatokat a szemek előtt, ám a gőzök és ködök előbb-utóbb mindig eloszlanak, s a távlatok jegyében valószínűleg mégiscsak Németh Lászlóé az igazság, még akkor is, ha a szerencsétlen és megalázó békekötések után talán majd egy egész történelmi kornak kell kiérlelnie áhitott megnyugtató és emberséges megoldásokat.

A reformokhoz és az újszerű megoldásokhoz azonban a fiatalok szerepvállalására is szükség van, s az új generációk öntudatára. Az „új nemesség” kialakulásának lehetősége is ebben rejlik. A magyar élet egyik nagy „antinómiaja” azonban éppen az, hogy a fiatalok közül a legjobbak nem juthatnak szerephez. Németh László látja: a tehetséges, művelt román fiatal, aki ma Gusti professzor körében építi a jövő román faluját, holnap már nagykövet lesz valamelyik európai fővárosban vagy fontos politikai megbízatást kap otthon. Magyarországon ez a fiatal a költők, esszéisták számát szaporítja, vagy ott ácsorog a „kerítés alatt”. A nemzedék-probléma is a magyar társadalom megmerevedésére és tehetetlenségére utal. Nincs

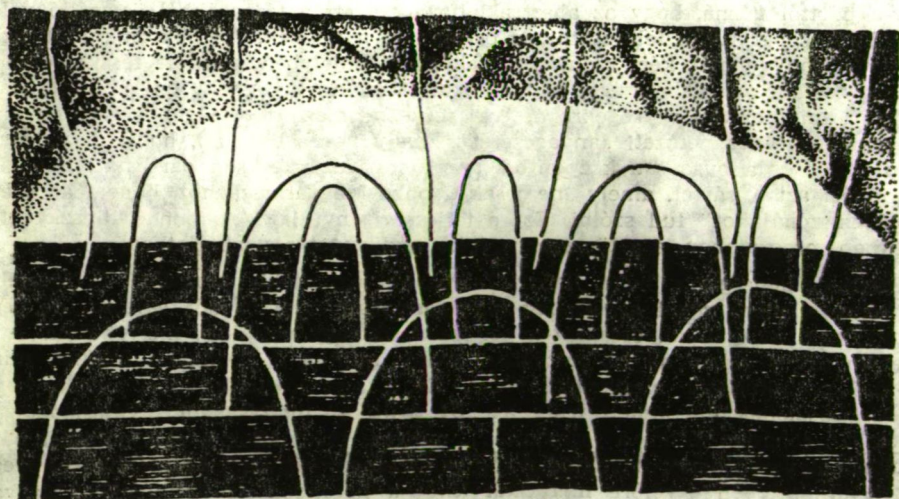
közös feladat, mondja Németh László. „A hatalom falai közt: petyhüdt gerontarchia, a falakon kívül munkátlan ifjúság, melynek legjobbjai ... arról ábrándozgatnak, hogy is volna jó, ha jó lehetne.” De tisztában van azzal is, ez nem csupán nemzedéki kérdés, hanem a társadalom súlyos kiválasztási zavarai, a szelekció problémája, hiszen vannak fiatalok, akik dolgozhatnak, csak a „hibaigazítás” szándékáról kell lemondaniuk, bekerülhetnek azért közülük a sáncok közé, csak legyenek alázatosak, s „csak a leghelyesebb ábrázatúak”. A Bethlen-konzolidáció fiai már műveltek, de tétovák, s erkölcsi világképük bizonytalan, csak azt „latolgatják, hogy érdemes-e árkon-bokron át becsületesnek lenni”. Egy felkészült, jóra törekvő és feladatvállalásra kész ifjúság nélkül teljesen reménytelen a magyar társadalom megújulása, s reménytelen a társadalomszervezet egészsége. Ezért bírálja oly szenvedélyesen a magyar oktatási rendszert, s ezért vázolja fel gyorsan nevelőutópiáját is: a nép Eötvös Kollégiumának gondolatát. Fiatalokat akar toborozni, akiket minél előbb meg kellene tanítani a jó munka, az igazi tudás, az igazi cselekvés képességére és értelmére, akik majd a jövő minőségemberei lehetnének, akár termelő telepesként, akár politikusként. „Magyarországon ma sok figyelmes szem olvas és sok értelmes koponya gondolkodik — írja Németh László az »antinómiák« során. — Egy hiányzik: a bizalom, hogy a jó ügynek esélyei is vannak.” Pedig aki ezt a bizalmatlanságot meg tudná törni, az megnyerhetné a magyar reform ügyét, legalább hosszabb távon. Németh László küzdelme azonban éppen azért marad egyszemélyes „csak azért is” harc, mert hiányzik az a politikai vezetőréteg, amely a jó erőket összefogni, a szükséges és szertebujkáló energiákat összerelni hivatott volna és képes lehetne. Meglehet, sőt valószínű, hogy Németh László kedvezőbb körülmények között is teljesen alkalmatlan lett volna a gyakorlati politikára, de hogy politikai ítélőképessége és realitásérzéke jól működött, az akkor válik nyilvánvalóvá, amikor az egyetlen számára rokonszenves párt, a Nemzeti Radikális Párt bírálatába fog. Becsüli e párt szellemében a magyar hagyomány és az európai kultúra egyesítésére való törekvést. Bajcsy-Zsilinszkyról és Fejárról mégis ezt kell írnia: „minden heroizmusuk ellenére két iskolapéldája a mi magyar betegségeinknek”. Ez a betegség a magyar délibábtettség. Itt egy párt vagy nem akar semmit, vagy ha tenni akar — ha mégoly tisztességesen is — „Attól, hogy valami nagyot akar, táncolni kezd a valóság.” Mit szeretne hát látni a Zsilinszky pártjában, ami abban nincs benne? Először is: tömegpártot, amely a földművesek, munkások, kisvállalkozók, „hasznos” értelmiségiek számára szervez államot és számol azzal, hogy a nagybirtok és a banktöke uralmát csak komoly népképviseléssel és csak a néppel együtt lehet megtörni. Ettől a párttól várná, hogy az absztrakt haza helyett a tájhazákból összeálló valóságos haza képét tudja felmutatni az országnak, a népnek. Az önkormányzati szocializmus irányvonalát kéri számon voltaképpen, amelyben már ott fészkelhetne a minőségszocializmus lehetősége, s határozott programot, amely az említett „tájhazákra”, mint eleven egységekre építve szervezné meg az országot, s ezen az alapon egy egészséges nemzeti „anyagcserét”, amely nem abból áll, hogy „a vidékről följön a bor és a búza s a központból visszamegy az eke és a pártlista”. S végül, számonkéri azt a pártot, amely „nemcsak Csonka-Magyarországhoz, hanem az egész kis népek zónájához” tud szólni. Ezt a teljességigényt kéri számon Zsilinszkyéktől terveken, programban, s a tömegekre építő realizmust a gyakorlatban.

Szerencsétlenségünk, hogy Bajcsy-Zsilinszky legtisztább szándékai és legszebb képességei ellenére végül erkölcsileg felmagasztosult tragikus hős lehetett, de nem lehetett igazi mozgalmat, országot-népet szervező nagy politikus, mert hatása szűk körre terjedt, s ebben az író-országban olykor mintha ő is inkább íróként, mint célratörő politikusként viselkedett volna. Ez a legvalószínűbb oka annak, hogy Németh Lászlónak ezt kellett írnia az „Új politika” indításaként: „Választópolgárvagyok, de sohasem éltam a jogommal... annyira távol állok a mai politikai pártok akármelyikétől, hogy frivolitás volna választanom köztük.” Antinómiák és megoldások ütközetében egyelőre maradtak tehát a porondon az antinómiák. Magyar-reform nem lett. Reális politikai erők híján nem is lehetett. Igazi reformot csak

egészen lehet csinálni vagy sehogy, a gazdaság reformját csak a politika reformjával és a „lelkek” reformjával együtt lehet megvalósítani. Erre azonban a magyar társadalom akkor teljességgel készületlen volt.

*

Németh László prófécija nem váltott, nem is válthatott cselekvésre az adott körülmények között. Reformterve egy utópia vázlatos terve maradt, a „minőség forradalma” pedig egyelőre távoli jóslat. Őt azonban a társadalom ügyében is az orvostika törvényei vezérelték: mindig a szervezet valóságos állapotára kíváncsi, és minél pontosabb diagnózisra törekszik; de itt nem akar, s nem is tud megállni. A fejlődési rendellenességekre, az öröklött és szerzett bajokra alkat és környezet egységében akarja megkeresni a gyógymódot akkor is, ha az orvostudomány még nem szolgál kész receptekkel. Ez az ő belső „kategorikus imperativusza”. Meg lehet kérdőjelezni ennek a pillanatnyi hasznát, rá lehet mutatni: íme, az életünk törvényei más alternatívát követtek végül sok vonatkozásban, de nem lehet kétségbe vonni ennek a magatartásnak az értelmét és tisztaságát. Az orvos idealizmusa ez, aki a százféle betegségtől megtámadott szervezet felépüléséért küzd akkor is, amikor az már csaknem reménytelennek tűnik. És lehet, hogy őt igazolja az élet. A mai középnemzedék tagjai, a jövő felelősei közül ki ne látná azt, hogy itt a szocializmus ügye minden elmúlt és el nem múlt győtrelem dacára visszafordíthatatlanul teret nyert. S ki ne látná ugyanakkor, hogy a minőségre egyre éhesebb ember, s Európa számára nincs más esély, mint kiküzdeni az élet magasabb minőségét, a „történelmi táj” tisztaságát, s ma már nemcsak Európával, de a világ, az élet perifériáira szorult tömegekkel együtt. Ha ezt kilátástalannak tartjuk, kilátástalannak kell tartanunk az életet is. Nekünk magyaroknak legalább, a Németh László-i minőségelv érvényesítése a jövőnkét jelentheti. Olyan küzdelem ez mindig, amelyben az embernek tudnia kell, hogy nem bízhatja Istenre a dolgát, de neki magának kell „istenné” válnia, ha nem akar legszebb emberi tulajdonságáról lemondani. Nevezhetjük ezt heroizmusnak, de helyesebb egyszerűen az emberi természet jobbik felének látni, amely — mint az utópia — „maga is valóság és történelemcsináló erő”.

SZENTI ERNŐ GRAFIKÁJA